Metsavenna haud Harjumaal Kose vallas.

MAURI KIUDSOO

„Ja kaovad kuud ja kaovad noorusaastad ...
Usk unub, lootus rabauttu kaob ...
Ja püha unistus me vabast maast ka
kui vari metsa taha vaob ...“

Ottniell Jürissaar

Austusavaldus metsavendadele

See raamat keskendub Eesti lähiajaloo ühele süngemale ja karmimale ajajärgule, sest kindlasti võib 1940. ja 1950. aastaid niimoodi iseloomustada. Vastupidi inimeste seas kohati levinud eksiarvamusele ei olnud tollane metsavendlus oma olemuselt sugugi mitte hommikust õhtuni kestev idülliline vabadusvõitlus Nõukogude korra vastu, vaid tegemist oli repressioonide eest metsa pagenud meeste ja naiste pikaajalise ning psüühiliselt raske enesevarjamisega, pealegi äärmuslikes tingimustes. Enese passiivsed varjajad olid metsavendade seas selges ülekaalus ning nende peamine eesmärk oli lihtsalt elus püsida.

Kuigi metsades leidus hulganisti ka aktiivseid vastupanuvõitlejaid, kes tekitasid oma taktikaga „löö ja jookse“ Nõukogude korrale kestvat peavalu veel hulga aastaid pärast Eesti okupeerimist, lõppes metsavennaelu tavaliselt nii või teisiti kas surmaga lahingus või vangistusega Siberi laagrites. Teisel pool „rindejoont“ seisnud vaenlane oli lihtsalt igas mõttes ülekaalukam.

Eesti metsavendluse suur lugu koosneb sadadest ja tuhandetest üksteisest selgesti eristuvatest lookestest ning inimsaatustest, mida kokkuvõtvalt edasi anda on raske, et mitte öelda võimatu. Lugeja käes olev teos ei pretendeeri seega lõplikule tõele, vaid annab üksnes põgusa ülevaate Eesti metsavendlusega seonduvast ja selle tagamaadest. Siin tutvustatakse ainult olulisimaid teemaga seotud valdkondi. Suur uurimistöö maastikul ja arhiivides seisab meil tegelikult alles ees.

Ajakirja Imeline Ajalugu eriväljaandest välja kasvanud raamat „Metsavennad“ on kolme ajaloolase – Peeter Kaasiku, Mauri Kiudsoo ja Pearu Kuuse – ühislooming, millele lisanduvad artiklid kindralmajor Martin Heremi ja Üllar Kuriku sulest. Kui Kaitseväe juhataja käsitleb metsavendluse sõjalist tähtsust, siis harrastusajaloolane kergitab saladuskatet Eesti viimase metsavenna August Sabbe tegemistelt.

Kuigi metsavendluse uurimisega on meie ajaloolased tegelnud taasiseseisvumise algusest saadik, on tavainimesele n-ö loetavas keeles kirjutatud koondülevaadet tänapäeval raamatupoodidest peaaegu võimatu leida. Õigemini on ainsateks sellisteks näideteks jäänud siiani ajaloolase Mart Laari teosed. Suurem osa viimaste aastakümnete uurimisloost asub seevastu laialipillutatult teadusartiklites ja -monograafiates ning selles orienteeruvad üksnes teemaga iga päev tegelevad erialateadlased.

Samuti on metsavendlusega seoses veel palju valgeid laike ja uurimata alasid, kuhu ajaloolase jalg pole piltlikult öeldes siiani astunud. Näiteks teame armetult vähe varjajate igapäevaelust ja -tegemistest, sama kehtib ka punkriarhitektuuri ja -kaitse kohta. Tugineb ju enamik uurimistöid ja kirjutisi eeskätt olemasolevatele arhiivimaterjalidele ja mälestustele, arheoloogiline potentsiaal oli kuni päris viimase ajani peaaegu täielikult kasutamata. Saamaks metsavendlusest vähegi tõepärast pilti, tuleb uurimisse kaasata eri allikaid ning neid vastastikku kontrollida ja kõrvutada. Üksnes mälestustest või arhiivimaterjalidest ei piisa: inimeste mälus võivad andmed muutuda ja riikliku julgeoleku toimikuis leiduvad sageli piinamise teel saadud tunnistused pole samuti usaldatavad.

Eelkõige just neil põhjustel moodustasimegi 2013. aasta kevadel vabatahtlikest koosneva interdistsiplinaarse uurimisrühma, millega oleme võimaluste piires püüdnud neid valgeid laike täita. Kindlasti oleks juba lähiajal vaja luua spetsiaalne riiklikult rahastatud institutsioon, mis seda tööd iga päev ja süsteemselt jätkaks ning selle täiesti uuele tasemele viiks.

Meil, iseseisvas Eestis hariduse saanud ajaloolastel, on võimalus ning seega ka kohustus neid karme aastakümneid tulevaste põlvede tarbeks uurida ja talletada. Olgu ka see tagasihoidlik üllitis pisukeseks austusavalduseks neile tuhandetele kaasmaalastele, kes repressioonide eest pääsemiseks või okupatsioonirežiimiga koostööst keeldumise märgiks olid sunnitud valima elu, mille tegelikku olemust ja raskust meie põlvkond enam ette kujutada ei suuda.

Autorid

Eesti mets

on kogu ajaloo vältel olnud oluline osa meie ühisest kultuuripärandist. Eri ajastutel võimude vägivalla eest laantesügavustesse varjunud mehi ja naisi seob 20. sajandi metsavendadega soov elus püsida.

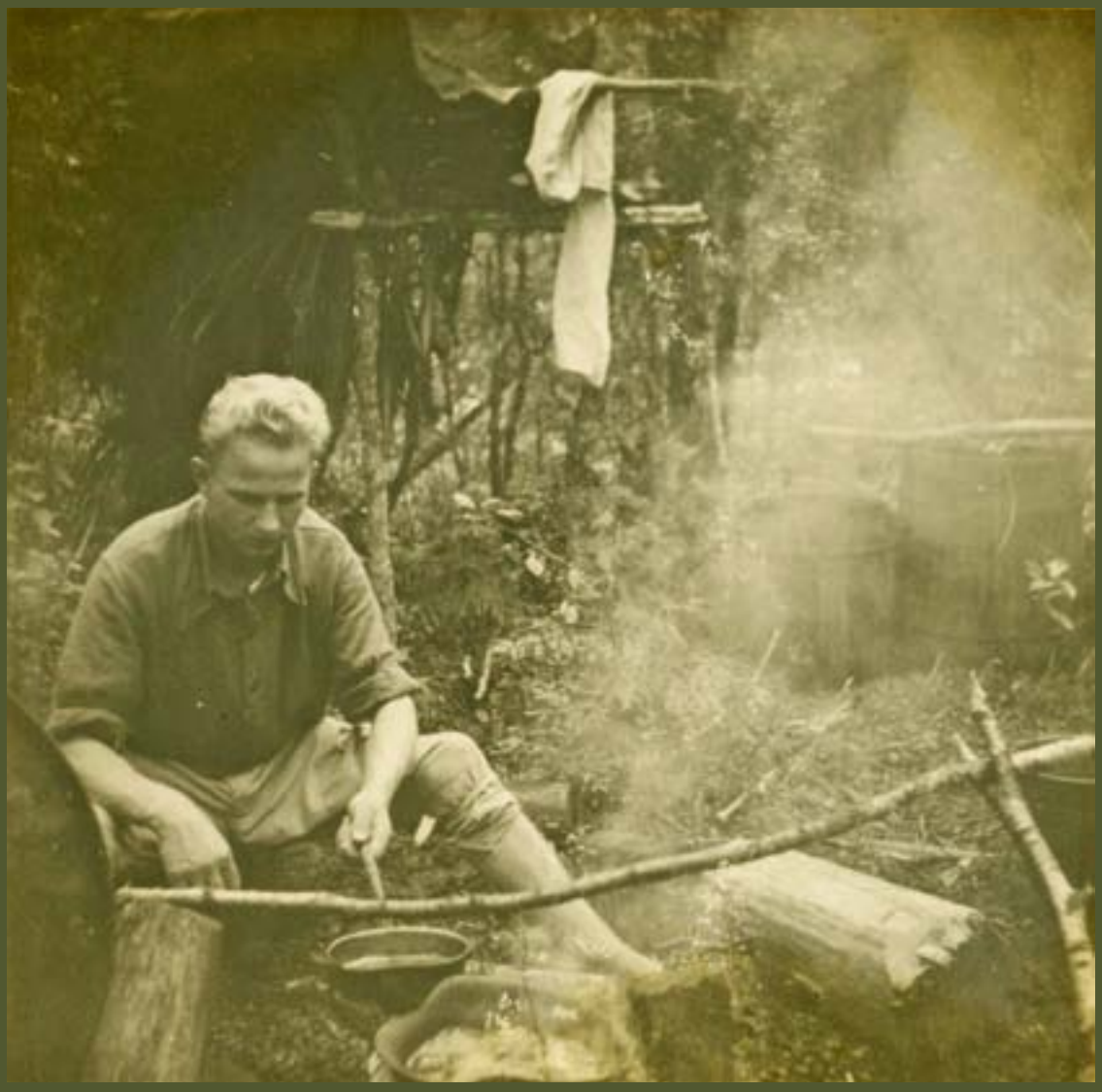

ENN VARBLANE

Lõuna-Harjumaal aastail 1945–1955 tegutsenud metsavend.

MAURI KUDSOO

MAA-AMETI KAARDISERVER

1 Rebasemäe küla ja **2 Meenikunno soo** 1839. aastast pärit Rückeri kaardil. Sealsete metsavendade kohta kirjutas vanarahvajuttude koguja Peeter Friedrich Kõiv 1928. aasta 11. juulil ajalehes Vaba Maa: *„Räpinas, Kahkwa wallas on Rebastemäe küla, mida weel nüüdki metsad ümbritsevad. Wanasti olnud need metsad wäga suured, ulatunud Wastseliina kihelkonda ja Setumaale. Metsas olnud metsawendade asukoht. Siin leidub orge ja kuristikke, mille kallastesse metsawennad oma urkad õõnestanud, kus nad elanud ja töötanud. Terwe walla rahvas teadnud seda. Metsawendi olla siin mitu kihti olnud käsitöö poolest: ühed olnud korwipunujad, teised teinud wankrirattaid, kolmandad rehepeksu koote jne.“*

Kuimetsa karstiala koopad ehk lida urked tänapäeval. Iida urkeid on suure tõenäosusega kasutatud pelgupaigana nii 1220. aastaist varasemal kui ka hilisemal ajal. Võime oletada, et viimaseil aastail Kõue muinasasula territooriumilt avastatud aarete peitmine on samuti seotud nende omanike põgenemisega Iida koobastikku. Sellisele hüpoteesile annavad muu hulgas tuge ka aarete leiusituatsioon (asulast eemal) ja paiknemisskeem. Nimelt markeerivad Kõue ja Paunküla aardeleiud ühte hilisviikingiaegset maismaateed, mis suundus just nimelt Kuimetsa karstiala poole. On tõenäoline, et piirkonda tabas 1100. aasta paiku mingi suuremat sorti sõja- või rüüsteretk. Mis aga puutub ajaloolisse aega, siis on nende koobaste kohta teada veel õige mitu lugu ja legendi. Üks neist räägib sellest, kuidas Rummu Jüri ise olevat nendes koobastes ennast varjanud.

Metsavennad **enne metsavendi**

Eestlased on sõja ajal või võimudega vastuollu mineku korral metsadesse ja soosaartele pakku läinud juba muinasajast saadik. Metsas redutamine ja enese varjamine ei erinenud toona kuigi palju Teise maailmasõja järgsest metsavendlusest.

Mõiste „metsavennad“ tuli eesti keeles kasutusele tõenäoliselt 19. sajandil. Toona peeti selle sõnaga silmas riigi või mõisaga vastuollu läinuid mehi, sealhulgas ka sõjaväeteenistusest kõrvalehoidjaid.

„Palju inimesi olla ennast tol ajal kaua aastaid nekruti hirmu eest metsades varjanud, kus nad omale koopad kaevanud ja elamud asutanud,“ kirjutas vanarahvajuttude koguja Peeter Friedrich Kõiv Võrumaa kohta 1928. aastal ajalehes Vaba Maa. „Mõnistes olla mitmed mehed ennast sarnasel kombel kaua aastaid suures Hopa piiril asuvas metsas varjanud. Keiser Aleksander II valitsuse ajal sattunud nad kätte ja võetud vastutusele. Kohus nõudnud, kui palju inimesi nad selle pika aja jooksul on ära tapnud. Mehed seletanud, et nad seda mitte pole teinud, kuid olla küll pimedatel öödel veskiliste vankritest jahukotte ja muud maha tõmmanud ning külades vargil käinud.“

Seevastu Tahevalt pärit metsavend Kusta Kroonberg olevat Kõivu andmeil läinud röövliks kätte. Ta kogunud endale kamba ning varitsenud sellega metsateel Läti poole reisijaid, löönud nad maha ning tassinud nende varanduse oma koopasse. Kõiv kirjutab, et rahvas kartnud Kroonbergi kangesti, kuid see tavatsenud vahel ilmuda avalikult inimeste sekka ning vahel käinud isegi Koivaliina (Gaujiena) kirikus, kus ta ilusa ja puhta lauluhäälega laulnud.

Kagu-Eestis oli tollal üks peamisi kohti, kus metsavennad redutasid, Meenikunno soo lähedane Rebasemäe küla ja selle lähiümbrus.

Tegemist on metsavendluse ajaloo ja selle järjepidevuse uurimise seisukohalt äärmiselt huvipakkuva piirkonnaga. Peale legendaarsete Jaan Rootsi ja Paul Randmaa salga 1940. aastate lõpu punkrite on seal pärandkultuuri registrisse kantud ka ühe muistse pelgupaigaga seotud objektid. Nimelt algab Rootsi sõjaväe laagriplatsi lähedalt salatee, mis viib Meenikunno soo keskel olevale saarele. Salatee avastati 1890. aasta paiku magistraalkraavi kaevamisel, kui sügavast soo põuest tulid nähtavale 7–8 meetri pikkused hästi säilinud männipalgid.

Kõivu vahendatud vanarahvajuttude kohaselt pununud Rebasemäe metsavennad korve ja valmistanud vankrirattaid, mida käinud öösiti külades muu kauba vastu vahetamas. Nad võtnud metsa isegi naisi ning kasvatanud seal lapsi.

Põhja-Eestis väärib 19. sajandi kontekstis esmajoones mainimist aga tänapäeva Kaitseväe Keskpolügooni maa-ala ning sellest vahetult läänes paiknev asustuskõlbmatu piirkond.

See on ulatuslik metsade, soode ja rabade vöönd, mis on aegade algusest saadik lahutanud Virumaa edelapoolset servaala Loode-Eestist.

Kui Eestis hakkas 19. sajandi lõpu poole üldiselt juurduma metsavenna mõiste, tarvitati end riigivõimu eest varjanud inimeste kohta paralleelselt siiski ka teisi nimetusi. Näiteks kutsuti Virumaa idapoolsetes piirkondades

Vaade Meenikunno soosaarele kunagise sõjatee asukohalt.

MAURI KIUDSOO